

Η ηθική αξία της επιστήμης¹

Κύριε πρύτανη,
κύριε πρόεδρε και κύριοι καθηγητές της ιατρικής σχολής,
αγαπητοί απόφοιτοι της σχολής,
αγαπητοί γονείς και φίλοι των αποφοίτων,
κυρίες και κύριοι,

Όταν ο πρόεδρος της ιατρικής σχολής μου έκανε την τιμή να μου προτείνει να είμαι ομιλητής στη σημερινή τελετή αποφοίτησης, δεν σας κρύβω ότι η πρώτη μου αντίδραση ήταν ένα αίσθημα αμηχανίας.

Τι θα μπορούσε να πει ένας άνθρωπος των φυσικών επιστημών που να μην είναι εγωκεντρικό, αλλά να ακουμπά πάνω στα κοινά σημεία ή τις κοινές παραδόσεις της επιστήμης του με μια άλλη επιστημονική ήπειρο όπως η ιατρική;

Συνήλθα όμως αμέσως όταν θυμήθηκα ότι η ιατρική επιστήμη και η λαμπρή ιστορία της ήταν διαρκώς παρούσα στα μαθήματά μου στο φυσικό τμήμα μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο. Ήταν παρούσα στη μία από τις δύο *αρχετυπικές μορφές* –τον *ιατροφιλόσοφο* και μία δεύτερη που θα αναφέρω σε λίγο– τις οποίες χρησιμοποιούσα συχνά για να δηλώνω τις δύο θεμελιώδεις όψεις κάθε επιστήμης αλλά και τις δύο αντίρροπες πιέσεις που υφίσταται κάθε επιστήμονας στη διάρκεια της επαγγελματικής του ζωής. Η αρχετυπική μορφή του *ιατροφιλόσοφου* είναι μια φιγούρα βγαλμένη κατ' ευθείαν από τις απαρχές της επιστήμης. Όταν οι επιστημονικές ήπειροι δεν είχαν ακόμα διαχωριστεί και ο γιατρός ήταν ταυτόχρονα και φιλόσοφος και φυσικός επιστήμονας. Και δεν χρειάζεται βέβαια να θυμίσω ότι οι δύο πιο εμβληματικές μορφές της παγκόσμιας επιστήμης –και οι

¹ Ομιλία που εκφωνήθηκε κατά την τελετή αποφοίτησης της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ιούλιος 2013.

άνθρωποι με τη διαρκέστερη επίδραση στην ιστορία- ήταν και οι δύο γιατροί ή σχεδόν.

Ο Αριστοτέλης από τη μια μεριά (γιος γιατρού και θεμελιωτής των επιστημών της ζωής) και βέβαια ο μέγας Γαληνός από την άλλη.

Να προσθέσω ακόμα, ότι γιατρός ήταν επίσης και ο μέγιστος φιλόσοφος και φυσικός επιστήμων του μεσαίωνα, ο περίφημος Ιμπν Σίνα ή Αβικένας. Στον οποίο μάλιστα οφείλουμε και την αρχαιότερη - και ταυτόχρονα τελείως σύγχρονη- μέθοδο παρατήρησης πλανητών μέσω της «σκιάς» που αφήνουν πάνω στον δίσκο του ήλιου όταν περνούν μπροστά του. Να θυμίσω ακόμα ότι οι δύο πιο διάσημες «πατροκτονίες» στην ιστορία των ιδεών έγιναν το ίδιο έτος -το 1543- όταν ο Κοπέρνικος «σκότωσε» τον Αριστοτέλη προτείνοντας το ηλιοκεντρικό σύστημα, και ο Ανδρέας Βεσάλιος τον Γαληνό ανατρέποντας τη θεωρία του για την ανθρώπινη ανατομία.

Εκτός πολλών άλλων, η σύγχρονη φυσική και η σύγχρονη ιατρική έχουν λοιπόν κι έναν *δεσμό αίματος*. μια κοινή -και σχεδόν ταυτόχρονη- πατροκτονία. Σκότωσαν τους ιδρυτές-πατέρες τους μέσα στον ίδιο χρόνο!

Ο *ιατροφιλόσοφος* ήταν λοιπόν διαρκώς παρών στα μαθήματά μου ως μια αρχετυπική μορφή που ενσάρκωνε το πιο θεμελιώδες κίνητρο του επιστήμονα. Την ανιδιοτελή περιέργεια για τον κόσμο. Την όρεξη *του ειδέναι*. Όμως η επιστήμη -τουλάχιστον η εφαρμοσμένη επιστήμη όπως η δική σας και η δική μου- δεν καλλιεργούνταν ποτέ στο κοινωνικό κενό ή έστω σε κάποια ειδικά ησυχαστήρια -σε κάποια μοναστηριακά περιβάλλοντα- όπου οι επιστήμονες μπορούσαν να εργάζονται απερίσπαστοι από τη βουή του κόσμου και τη βιοτική μέριμνα.

Όπως σήμερα, έτσι και τότε, οι επιστήμονες χρειάζονταν χρήματα για να ζήσουν και, ακόμα περισσότερο, για να υποβάλλουν τις ιδέες τους στη βάσανο της παρατήρησης και του πειράματος. Έπρεπε επομένως να «μπουν στη δούλεψη» κάποιου που είχε χρήματα – βασιλιάς, τύραννος, ηγεμόνας ή φεουδάρχης– και ήταν διατεθειμένος να ξοδέψει λίγα απ’ αυτά για να έχει στην αυλή του έναν φιλόσοφο. Δίπλα στον ιατροφιλόσοφο έπρεπε λοιπόν να προσθέσω και μια δεύτερη αρχετυπική φιγούρα που επέλεξα να της δώσω ένα σύγχρονο και πιο λαϊκό όνομα· *το αφεντικό*. Όστε να αντιπροσωπεύει έναν πιο ολοκληρωμένο τύπο από τον άνθρωπο που απλώς *δίνει τα λεφτά*· τον *μαικήνα*. Να είναι ο άνθρωπος που θέλει να *γίνει και η δουλειά*. Να εκτελέσεις το έργο που ανέλαβες.

Στην εξιδανικευμένη αρχετυπική εκδοχή του, *το αφεντικό* αντιπροσωπεύει λοιπόν την *άλλη* θεμελιώδη όψη της επιστήμης. Την απαίτηση να λύνει πρακτικά προβλήματα και να τα λύνει αξιόπιστα. Το *αφεντικό* είναι ο άνθρωπος της πράξης. Δεν θέλει να ακούει κουβέντες και θεωρίες, θέλει να του λύσεις το πρόβλημα. Αν η γέφυρα που ανέλαβες να χτίσεις πέσει, ή αν ο πυρετός του ηγεμόνα που ανέλαβες να γιατρέψεις δεν πέσει, τότε να είσαι ευτυχής –ιδίως στη δεύτερη περίπτωση– αν αυτό που θα χάσεις είναι μόνο η δουλειά σου.

Δεν έχω μελετήσει σοβαρά την ιστορία της ιατρικής ώστε να είμαι σε θέση να γνωρίζω αν έχει γράψει κάποιος ένα βιβλίο για τους πεσόντες της. Εκείνους που δεν έχασαν απλώς τη δουλειά τους όταν το «αφεντικό» δεν έμεινε ευχαριστημένο. Όταν η θεραπεία δεν «δούλεψε». Δεν έχω όμως την παραμικρή αμφιβολία ότι στον κατάλογο των μαρτύρων της επιστήμης οι συνάδελφοί σας του παρελθόντος θα είναι η πλειοψηφία.

Ανάμεσα στους παραπάνω δύο πόλους κινήθηκε λοιπόν πάντα η επιστήμη και οι επιστήμονες. Ανάμεσα στον ανιδιοτελή έρωτα της μαθήσεως και της έρευνας από τη μια μεριά (αυτή την πλευρά αντιπροσωπεύει ο *ιατροφιλόσοφος*) και την ανάγκη να λύνουμε πρακτικά προβλήματα με τρόπο αποτελεσματικό και αξιόπιστο από την άλλη (αυτό απαιτεί πάντα εκείνος που δίνει τα λεφτά· το *αφεντικό*). Αισθάνομαι όμως την ανάγκη να σας εξομολογηθώ σ' αυτό το σημείο ότι απέτυχα οικτρά στο να πείσω τους φοιτητές μου να αντιμετωπίζουν με τον ίδιο σεβασμό αυτές τις δύο συμβολικές μορφές. Ότι και οι δύο εκφράζουν μια θεμελιώδη –και εξ ίσου αναγκαία– όψη της επιστήμης. Την πιο θεωρητική και ρηξικέλευθη από τη μια μεριά, και την πιο πρακτική και άμεσης χρησιμότητας από την άλλη. Κι ότι και οι δύο αυτές φιγούρες έπρεπε να αντιπροσωπεύονται μέσα μας. Να αποτελούν δύο συμπληρωματικές και αλληλένδετες όψεις της επιστημονικής μας προσωπικότητας. Δεν τα κατάφερα. Ο *ιατροφιλόσοφος* κέρδισε κατά κράτος τη συμπάθειά τους. Ήταν ο καλός της υπόθεσης. Απέτυχα λοιπόν οικτρά, παρηγοριέμαι όμως με τη σκέψη ότι ίσως να συνέβαλα κάπως ώστε να ανακτήσει το επάγγελμά σας, τουλάχιστον μεταξύ των φυσικών, λίγη από την παλιά του «αύρα». Ο γιατρός ως ο κατ' εξοχήν διανοούμενος επιστήμονας. Ο πιο ολοκληρωμένος επιστήμονας.

Απευθυνόμενος λοιπόν στον «*ιατροφιλόσοφο*» που είναι βέβαιο ότι όλοι έχουμε μέσα μας –άλλοι πιο καλά κρυμμένο κι άλλοι λιγότερο– θέλω τώρα να μοιραστώ μαζί σας μερικές σκέψεις μου στεγασμένες κάτω από έναν τίτλο που ίσως έχει ήδη προκαλέσει την απορία σας. Είναι ο τίτλος της σημερινής ομιλίας μου: *Η ηθική αξία της επιστήμης*. Και η απορία είναι βεβαίως τούτη: Μπορεί να έχει ηθική αξία η επιστήμη;

Ας ξεκινήσουμε από τα προφανή. Η επιστήμη μπορεί σίγουρα να είναι *συναρπαστική*, να είναι *χρήσιμη*, να είναι ακόμα η *κινητήρια δύναμη* όλης της σύγχρονης τεχνολογίας, να είναι και πολλά άλλα πράγματα που μπορείτε να προσθέσετε μόνοι σας. Αλλά πώς μπορεί να έχει και μια εγγενή ηθική αξία; Κάποιοι είναι ακόμα διατεθειμένοι να αναγνωρίσουν στην επιστήμη και μια θεμελιώδη *πολιτιστική αξία*. Να δεχτούν ότι ορισμένα από τα επιτεύγματά της είναι ταυτόχρονα και θεμελιώδη πολιτιστικά επιτεύγματα του είδους μας. Και επικαλούνται τη θεωρία της εξέλιξης και την επιστημονική ανασυγκρότηση της ιστορίας του κόσμου από τη μεγάλη έκρηξη έως σήμερα, ως τα δύο κορυφαία παραδείγματα τέτοιων επιτευγμάτων. Η συνείδηση του εαυτού μας και του κόσμου, όπως αναδύθηκε από τα επιτεύγματα αυτά, –συνεχίζουν οι υποστηρικτές αυτής της άποψης– είναι πια μέρος του πολιτιστικού μας γονιδιώματος.

Η επιστήμη είναι λοιπόν και κάτι πολύ περισσότερο απ' όσα αναφέρθηκαν αρχικά. Είναι μια θεμελιώδης *συνιστώσα* του πολιτισμού μας. (Εδώ, παρεμπιπτόντως, δεν καταργήθηκαν ακόμα οι συνιστώσες!)

Όμως σήμερα –κι αυτός είναι ο κύριος σκοπός της ομιλίας μου– θέλω να υπερασπιστώ μια πλευρά της επιστήμης που τη θεωρώ θεμελιωδέστερη απ' όλες τις προηγούμενες, και ταυτόχρονα την πιο αμελημένη από τον σύγχρονο πολιτισμό μας. Θέλω να υπερασπιστώ την ηθική της αξία. Και για να μην χρονοτριβώ άλλο, θα πω αμέσως ότι η ηθική αξία της επιστήμης δεν έγκειται τόσο στα επιτεύγματά της όσο στην ίδια τη μέθοδό της. Στη στάση που καλλιεργεί απέναντι στα πράγματα. Στον βαθύτατα *αντιδογματικό της χαρακτήρα*.

Στην επιστήμη –τουλάχιστον από τότε που εδραιώθηκε με αναμφίβολο τρόπο ο εμπειρικός της χαρακτήρας– δεν υπάρχουν απόλυτες –ή, έστω, *ευγενείς*– αλήθειες. Αλήθειες που εξαιρούνται από την υποχρέωση να υποβάλλονται σε εμπειρικό έλεγχο. Όλα είναι υπό δοκιμήν. Κάθε επιστημονική θεωρία –ακόμα και η πιο θεμελιώδης– είναι πάντα *προσωρινή* και *ατελής*. Έστω κι αν έχει ελεγχθεί με ακρίβεια δεκαέξι δεκαδικών ψηφίων –με τέτοια ακρίβεια έχει ελεγχθεί σήμερα η κβαντομηχανική και η σχετικότητα– τίποτα δεν αποκλείει ότι στο επόμενο δεκαδικό ψηφίο μπορεί να μας περιμένει μια μεγάλη έκπληξη. Να κρύβεται εκεί μια θεμελιώδης ανατροπή που δεν θα ακυρώνει βέβαια την υπάρχουσα θεωρία στο πεδίο των φαινομένων όπου είχε ήδη ελεγχθεί, αλλά θα καθιστά αναγκαία την επαναστατική της αναμόρφωση από κει και πέρα.

Αιώνιες αλήθειες και ακλόνητες βεβαιότητες στην επιστήμη δεν υπάρχουν. Η επιστημονική γνώση αναδεικνύεται έτσι ως το μόνο είδος ανθρώπινης γνώσης που εμπεριέχει την *εύλογη αμφιβολία* –και επομένως τη διαρκή διαθεσιμότητα για αλλαγές και αναθεωρήσεις– ως συστατικό της στοιχείο.

Αν όμως το στοιχείο της εύλογης αμφιβολίας είναι παρόν ακόμα και στην πιο σκληρή επιστήμη –τη φυσική– πώς μπορεί να κραδαίνει κανείς βεβαιότητες στα κατ' εξοχήν πολυσήμαντα και φευγαλέα κοινωνικά και ανθρώπινα ζητήματα; Είναι δυνατόν να εγείρονται αξιώσεις μονοσήμαντης αλήθειας στα ζητήματα αυτά; Φονικές βεβαιότητες κυριαρχούν παρ' όλα αυτά και στον σύγχρονο κόσμο και απειλούν τον ανθρώπινο πολιτισμό, όπως πολλές φορές στο παρελθόν. Η ηθική αξία της επιστήμης είναι φανερή σ' αυτό το κάδρο. Αν διδάσκαμε την επιστήμη έτσι ώστε να φωτίζονται όχι μόνο τα επιμέρους επιτεύγματά της αλλά και η γενικότερη στάση της απέναντι στα πράγματα –η εύλογη αμφιβολία και ο υγιής σκεπτικισμός που τη διακρίνει–, τότε ίσως οι κοινωνίες μας να ήταν κάπως σοφότερες ή, έστω, λιγότερο αυτοκαταστροφικές απ' ό,τι σήμερα.

Για έναν ψύχραιμο παρατηρητή είναι φανερό ότι ο πολιτισμός μας –ο παγκόσμιος πολιτισμός– χρειάζεται επειγόντως μια ισχυρή ένεση *ανεκτικότητας* και *ανεξιγνωμίας* και ένα πνεύμα *εύλογου σκεπτικισμού* και *αμφιβολίας* απέναντι στις μεγάλες «βεβαιότητες». Θρησκευτικές, ιδεολογικές ή φυλετικές βεβαιότητες, που εμφανίζονται ξανά μπροστά μας ως «σωτηρία» ενώ αποτελούν την καρδιά του προβλήματος.

Αν γραφόταν κάποτε ένα βιβλίο με θέμα την ανθρώπινη κακοδαιμονία –μια ιστορία των συμφορών που το είδος μας προκάλεσε στον εαυτό του– τότε η έννοια-κλειδί που θα διαπερνούσε όλα του τα κεφάλαια θα ήταν τούτη: *Φανατισμός*. Φανατισμός και το υποχρεωτικό συμπαρακολούθημά του· η *μισαλλοδοξία*. Και ο προσεκτικός μελετητής της ιστορίας θα διαπίστωνε επίσης ότι οι πιο επιτυχημένες κοινωνίες ήταν –και είναι– αυτές που κατάφεραν να ελέγξουν κάπως το τέρας· να βάλουν το τζίνι στο μπουκάλι. Να αναπτύξουν μια κουλτούρα συνεννόησης όπου καμία πλευρά του κοινωνικού συμβολαίου δεν μπορεί να έχει μονομερώς δίκηο απέναντι σε μια άλλη.

Αν όμως έτσι έχουν τα πράγματα, τότε το πολυτιμότερο εφόδιο που θα έπρεπε να δίνει μια καλή παιδεία στους ανθρώπους της θα ήταν η *ανοικτή σκέψη*. Η σκέψη που είναι ανοικτή στο ενδεχόμενο και ο άλλος να έχει δίκηο. Και το παράδειγμα της επιστήμης –ο θεμελιώδης αντιδογματισμός της– θα μπορούσε να είναι η βάση για την καλλιέργεια μιας τέτοιας ανοικτής σκέψης. Το ανέφερα πριν και θάθελα να το επαναλάβω με λίγο διαφορετικό τρόπο κι εδώ. Αν στην ίδια την επιστήμη –την κατ’ εξοχήν πηγή σχετικά έγκυρης γνώσης– δεν χωράνε ακλόνητες βεβαιότητες και απόλυτες αλήθειες, πώς είναι δυνατόν να κραδαίνει κανείς τέτοιες βεβαιότητες στα κοινωνικά και ανθρώπινα ζητήματα; Πώς είναι δυνατόν να εγείρονται αξιώσεις μονοσήμαντης αλήθειας στα ζητήματα αυτά;

Τόσο μονοσήμαντης μάλιστα ώστε να αισθάνεσαι ότι έχεις το ηθικό δικαίωμα να ασκήσεις όση βία εσύ κρίνεις αναγκαία ώστε να εμποδίσεις να ακουστεί και η αλήθεια του άλλου;

Αγαπητοί απόφοιτοι της ιατρικής σχολής,

Το ότι καλείστε σήμερα να εκπληρώσετε τα όνειρά σας σε μια κοινωνία που δεν μπορεί να σας υποσχεθεί σχεδόν τίποτα, δεν είναι τελείως ασύνδετο με το γεγονός ότι το εκπαιδευτικό μας σύστημα απέτυχε παταγωδώς στο να προσφέρει αυτό το πολύτιμο εφόδιο που ανέφερα πριν. Την ανοικτή σκέψη. Την σκέψη που είναι ανοικτή στο *αμαρτωλό ενδεχόμενο* –έτσι το βλέπουν μερικοί– και ο άλλος να έχει δίκη. Αλήθεια, πώς μπορούσε να είναι διαφορετικά; Τι είναι εκείνο που κάνει την ανθρώπινη κοινωνία τόσο ενδιαφέρουσα και τόσο συναρπαστική; Μα ακριβώς η *διαφορετικότητά μας*. Το ότι ο καθένας μας προσέρχεται στην κοινωνία –ευτυχώς– με άλλες απόψεις, άλλη θρησκεία, άλλη ιδεολογία, άλλες αξίες, άλλα συμφέροντα –ενδεχομένως και άλλο χρώμα– κι αυτή η ποικιλότητα είναι που δίνει στην κοινωνία τον βαθύτερο δυναμισμό και τελικά τον πλούτο της. Θα θέλατε αλήθεια να ζούσατε σε μια κοινωνία όπου όλοι θα ήταν ομοϊδεάτες σας; Κι αν η απάντησή σας είναι ένα πολύ αυθόρμητο *όχι* –εγώ μόνο ως *εφιάλτη* μπορώ να το σκεφτώ– τότε ποιο είναι το συμπέρασμά σας; Μήπως το πρώτο πράγμα που έπρεπε να διδασκόμαστε σ' όλα τα στάδια της εκπαίδευσής μας –τυπικής και άτυπης– θα ήταν τούτο; Ότι στα κοινωνικά και ανθρώπινα ζητήματα δεν υπάρχει μονοσήμαντη αλήθεια; Κι ότι μπορεί επομένως –για να ξαναγυρίσω σ' ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο της ομιλίας μου– και ο άλλος να έχει δίκη;

Λίγα πράγματα πιστεύω ότι εξανθρωπίζουν τον άνθρωπο τόσο βαθιά όσο αυτή η εμπειρία. Η αναγνώριση της αλήθειας του άλλου. Και λίγα πράγματα τον προφυλάσσουν από προσωπικά και επαγγελματικά αδιέξοδα όσο η ικανότητα να μπορεί να βλέπει τα πράγματα και από τη σκοπιά του άλλου. Και να μπορεί να διαπιστώνει –και να το αποδέχεται με θετικά συναισθήματα– ότι το δίκιο δεν ήταν όλο με το μέρος του. Ενώ μπορούμε να φανταστούμε επίσης πόσο πιο ώριμη θα ήταν μια κοινωνία –ας πούμε η δική μας– αν είχε όλο και περισσότερους ανθρώπους ικανούς να σκέφτονται με τέτοιο τρόπο. Να φέρουν στις πνευματικές αποσκευές τους αυτό το πολύτιμο εφόδιο που λέγεται *ανοιχτή σκέψη*. Ό,τι πολυτιμότερο –το επαναλαμβάνω– μπορεί να δώσει μια καλή παιδεία στους αποφοίτους της.

Αγαπητοί απόφοιτοι του ιατρικού τμήματος και των μεταπτυχιακών του προγραμμάτων,

Για τα επιστημονικά εφόδια που πήρατε από τους δασκάλους σας στη διάρκεια των σπουδών σας μόνο ευτυχείς μπορείτε να αισθάνεστε. Είχατε την καλή τύχη να σπουδάσετε στο καλύτερο ιατρικό τμήμα της χώρας από πλευράς ερευνητικού δυναμισμού και αφοσίωσης στην εκπαιδευτική αποστολή του. Για το άλλο πολύτιμο εφόδιο που ανέφερα πριν –την ανοιχτή σκέψη– δεν μπορώ να ξέρω. Δύσκολα όμως μπορώ να φανταστώ να έχει επιτύχει το τμήμα σας εκεί που όλοι εμείς –όλο το εκπαιδευτικό μας σύστημα– αποτύχαμε οικτρά. Και βεβαίως εγώ που σας μιλώ σήμερα εδώ. Ενδεχομένως όχι επειδή δεν προσπάθησα καθόλου, αλλά επειδή προσπάθησα πολύ λιγότερο απ' ό,τι πραγματικά χρειαζόταν.

Τα όσα είπα σήμερα εδώ μπορούν λοιπόν να ιδωθούν και ως ένα είδος *έμπρακτης συγγνώμης* για όσα δεν ειπώθηκαν όταν έπρεπε και όσο έπρεπε. Κι αν μπορούσα να αλλάξω τώρα τον τίτλο της ομιλίας μου ώστε να ανταποκρίνεται πιστότερα σ' αυτό που τελικά προέκυψε ως περιεχόμενό της, ο τίτλος θα ήταν τούτος:

«Το μάθημα που δεν δόθηκε»

ή ακόμα και τούτος:

«Το αμαρτωλό ενδεχόμενο και ο άλλος να έχει δίκη»

με την ελπίδα ότι η έμφυτη ανθρώπινη έλξη προς τον *απαγορευμένο καρπό* –την *αμαρτία*– θα σας ωθήσει να διασχίσετε κάποτε το φράγμα που σας χωρίζει από τον άλλο –αυτόν που σκέφτεται διαφορετικά από σας– και να γευτείτε τη χαρά μιας πραγματικής ανθρώπινης συνάντησης.

Σας εύχομαι πολλές τέτοιες «συναντήσεις» στη ζωή σας. Αυτές είναι που θα σας κάνουν πραγματικά *πλούσιους*.